

AZ ÖSSZETETT FÖLDRAJZI NÉV FOGALMA

Írta: INCZEFI GÉZA

A köznévi szóösszetétel két vagy több önálló alakkal és jelentéstartalommal bíró szó kapcsolata, amelynek jelentéstartalma az összetétel tagjaihoz képest különféle mértékben módosul, gyakran az összetevőktől eltérő jelentésűvé válik [1]. Az összetett földrajzi név fogalmára ez a meghatározás nem alkalmazható, mert sajátos vonásai vannak, amelyek közelebbi vizsgálatra érdemesek. A földrajzi nevek gyakran egy vagy több köznévből állanak ugyan, de funkciójuk nem az általánosítás, hanem a névnek a tér egy meghatározott helyével való azonosítása, identifikációja [2]. E sajátos funkciója teszi szükségessé, hogy maga a földrajzi név és ne a köznév legyen az alapja az egyszerű és az összetett földrajzi név fogalmának meghatározásában. Ezért egyszerű földrajzi névnek azt tartjuk, amelynek kisebb, önálló egysége nem lokalizálható önálló földrajzi névként a tér valamely meghatározott helyére. Itt most figyelmen kívül hagyjuk, hogy számos olyan történelmi nevünk van, amely ma nem lokalizálható, mert nincsenek meg a helyhez rögzítéshez szükséges adatok. Így az 1256-ban említett Makó környéki [3] *Zemeegyháza* [4] pontos helye ismeretlen, de keletkezése és használata idején ez alapvető vonása volt. A földrajzi név állhat két vagy több felismerhető köznévi tagból (*Földvár*; *Nagykőhid*), vagy a tagok egyike személynévi eredetű is lehet (*Babályhalom*, *Cirókméhes*, *Ficsorjárás*), mégis egyszerű földrajzi névnek kell értékelnünk, mert a név tagjai nem funkcionálnak egyenként névként, hanem a két vagy több tag csak együttesen alkot egyetlen helyre lokalizálható földrajzi nevet. Ezek csak több köznévi (esetleg személynévi és köznévi) tagból álló egyszerű földrajzi névnek tekinthetők.

Az összetett földrajzi nevek fogalma is eltér a köznévtől, mert aligha lehet olyan természetes névadással keletkezett földrajzi nevünk, amely a köznevekhez hasonlóan két vagy több teljes értékű tagból állana, amelynek tehát mindegyik tagja földrajzi névként használatos volna. Ebben az értelemben véve összetett nevünk csak mesterséges alkotásként névösszevonás útján keletkezhet. Ilyenek a községegyesítéskor alkotott összetett nevek, mint *Bernecebaráti* (*Bernece* + *Baráti*, Hsnt. 1944), *Baktalórántháza* (*Lórántháza* + *Nyirbakta*, uo.), és fővárosunk neve is így keletkezett (*Pest* + *Buda*). Ilyennek látszik az 1337-ből adatolt *Wasarhel Moko* [5] Makó környékén, amely a két közeli település nevének elemeiből tevődött össze (*Hódmezővásárhely* + *Makó*). Összetett földrajzi névnek azokat tekintjük, amelyek egy vagy több tagból álló egyszerű földrajzi néven kívül még egy vagy több köznévi tagot tartal-

maznak. Ezek a köznevek értelmében nem is valódi összetételek, hiszen nem két vagy több önálló értékű földrajzi névből tevődnek össze. Ilyenek például (Kövesd:) *Kövesdere, Kövesdfokja, Kövesdörvénye* köznévi eredetű tagokkal, a (Kollát:) *Kollátere, Kollátfokja, Kolláthát, Kollátrétje* személynévi eredetű taggal. Az összetett földrajzi nevek leginkább differenciálódás útján keletkeznek: (Biberés:) *Biberésere, Biberésfok, Biberés hát, Biberésirét, Biberéssíkja, Biberésszéle*; (Kortyogó:) *Újkortyogó, Ókortyogó*; (Meje:) *Kismeje, Nagy-meje*. Egy ismert földrajzi név gyakran a területe mellett lévő víz, térszíni forma meghatározójává válik [6]. Így a *Bogárzó területén* folyó ér a *Bogárzóér* nevet viseli, *Ludas* mélyenfekvő részét a *Ludasrét* összetett névvel jelölik. A földrajzi névhez járuló újabb tagnak az a szerepe általában, hogy a név érvényességét egy részterületre szűkítse (*Ürmös-Ürmösfenék*); ritkábban arra is alkalmas azonban az összetétel, hogy területek összefoglaló nevévé váljon. Az 1508-ból fennmaradt *Kysthembes* (Kistömpös) [7] és az 1337-ből adatolt *Scnt Mikloustembeseu* (Szentmiklóstömpöse) [8] nevű egykori Makó környéki településeket együttesen *Kethembes* (Kéttömpös, 1344) [9] összefoglaló név jelölte.

Az eddig mondottak alapján úgy látszik, hogy az egyszerű és összetett földrajzi nevek könnyen elkülöníthetők. Azonban a gyakorlatban, a névgyűjtemények áttekintésekor mégis számos olyan név kerül elő, amelyre az eddigiek nehezen alkalmazhatók, és így nem lehet egyöntetűen eldönteni, hogy egyszerű vagy összetett névvel van-e dolgunk. Maroslele (általában Lele) határában fekvő szántót a környéken, a faluban élő lakosság *Tó*, a távolabbi területen élők *Leleitó* néven ismerik. Ilyenek még *Kalárai fok, Makainyomás, Dálidomb, Százazéritanya (Fok, Nyomás, Domb, Tanya)*. Az alakilag összetett *Leleitó* név nem tekinthető összetett földrajzi névnek, mert a két változat csupán a közel és távolabb lakók névhasználata közötti eltérés eredménye, azonos helyet jelöl, nincs tehát más-más helyre érvényes identifikáló szerepe a két névnek. Ha két név alapeleme azonos is, de egymástól távoli helyet jelölnek (esetleg nem is egyidejű nevek), akkor sem tekinthetjük összetételnek, mert nem differenciálódással keletkeztek e nevek. Ilyen a kihalt Makó környéki *Görbetó, Hosszútó*, amelyek nem egy közösség névkincsében éltek, és nincs *Tó* névről adat arról a vidékről. A földrajzi nevekhez gyakran járulnak olyan jelzők, amelyeknek nincsen megkülönböztető szerepük, hanem csak valamilyen tulajdonság, sajátosság, jellemző vonás kiemelése által nagyobb súlyllyal jelölik a helyet. Ilyenek a *Fekethalom, Vágothalom, Nagykaszáló, Keskenyhegy, Vakgirinc* stb. Ezeknek ellentétes névpárjuk nincsen (Kiskaszáló, Széleshegy), így a jelző szerepe a festői vagy költői jelzőhöz áll közel abban, hogy szemléletessé, hatásosabbá teszi a nevet [10]. Talán esztétikai igény is felfedezhető néha a névadásban, mert szebb, hangulatosabb névalkotásra törekedtek, de ritmikai ok (a túlzottan rövid név elkerülése) is közreműködhetett. Éppen a jelző elkülönítő funkciójának hiánya miatt nem tekinthetjük e neveket sem összetettnek. Az egyszerű és az összetett földrajzi név között azok a nevek alkotnak átmenetet, amelyeknek van ugyan változó járulékos tagjuk, de a változatlan alaptag nem mutatható ki földrajzi névként, mert nem is volt vagy kihalt, és csak összetételei maradtak fenn. Ilyenek a *Horróér, Horróhát* (de nincs *Horró* nevünk); Belsőjárándó, Külsőjárándó mellett nincsen *Járándó*, vagy a személynévi eredetű tagból álló *Jakabfenék, Jakab-rét* névpárok.

Többszörösen összetett földrajzi nevek úgy keletkeznek, hogy az összetett földrajzi név újabb (esetleg több) köznévi taggal bővül. Az összetett névhez járuló újabb tag szerepe ismét az, hogy a név érvényességét még kisebb területre korlátozza: *Nagyporondszakadék*, *Nagyszardicsihegy*. A név gyakran utótaggal gyarapodott, így bővült a köznévi eredetű *Disznóérhát*, *Kölestóbát*, *Sásérhát*, *Sírhegyfark*; személynévi eredetű tagot tartalmazó név is gyarapodhat ilyen módon: *Pannahátlaposa*, *Bogdányértorka*, *Bogdányfokatorka*, *Gencsérfarka*. Mások előtag járul hozzá: *Vékony Biberéserei*, *Kislucstava*, *Nagydarabhát*; a személynévi eredetű nevek között is van rá példa: *Kiskalárai-sziget*, *Órssíkere*. Néha közbeékelődik az újabb tag: *Zugolyi kisnyomás*, amely a *Zugolyinyomás* bővülése; személynévi eredetű tag esetén is bővíthet így a név: (Kaláraitöltés) *Kalárainagytöltés*. A földrajzi nevek — mint a nyelv minden rétege — állandóan fejlődnek, alakulnak, és ennek során néhány név megrövidül és egyszerű válik: *Ágostonhalom* → *Ágoston*; a többszörösen összetett nevek is gyakran egyszerűen összetetté rövidülnek: *Gencsérfarka* → *Gencsfarka*, *Bogdányfokatorka* → *Bogdánytorka*.

A többszörösen összetett földrajzi nevek két szólamra tagolódnak. Szorosabb egységet alkot az egyszerűen összetett név, és ehhez lazábban kapcsolódik az újabb tag: *Kisgyűrűsi-fenek*, *Nagymeje-széle*, *Vékony-Biberéserei*, *Kalárai-porondfarka*. Így tagolódnak a több köznévi tagból álló egyszeres összetételek is: *Disznóér-hát*, *Sírhegy-farka*. Ez alól kivételt alkotnak a közbeékelődő, új taggal gyarapodó többszörös összetételek, amelyeknél az új tag a második szólamot gyarapítja: *Fehérházi-kissziget* (*Fehérházisziget*), *Kalárai-nagytöltés* (*Kaláraitöltés*).

A földrajzi nevek szókincsünknek számra nézve is fontos részét alkotják, és így nyelvtani sajátságainak vizsgálata a köznevekhez hasonlóan teljes mértékben indokolt. E neveknek alaktani tekintetben sok mindenben a köznevekkel azonos vonásaik vannak ugyan, de emellett a köznevektől eltérő nyelvtani tulajdonságai is felfedezhetők. Ezeknek tanulmányozása nemcsak a földrajzi nevek, hanem általában a magyar szókincs jobb megismerését is segíti.

JEGYZETEK

- [1] Vö. MMNyR. I, 421—423.
- [2] Vö. SCHNETZ, Flurnamenkunde 1952. 36; Martinkó: PaisEmlk. 191; MMNyR. I, 173.
- [3] E dolgozatban tárgyalt nevek Makó környéki helyszíni és levéltári gyűjteményemből valók, de a megállapítások a nevek széles körére is érvényesek. Az ismerős vidékről való határrésznevek vizsgálatakor a név és a jelölt táj összefüggését is figyelembe vehettem.
- [4] ÁUO. VII, 430.
- [5] ÁUO. III, 365.
- [6] Vö. LŐRINCZE, Földrajzi neveink élete, 27.
- [7] BOROVSKY, Csanád vm. tört. II, 298.
- [8] ÁUO. III, 366; BOROVSKY i. m. II, 573.
- [9] BOROVSKY i. m. II, 298.
- [10] Vö. FÁBIÁN—SZATMÁRI—TERESTYÉNI, A magyar stilisztika vázlata, 247.

ПОНЯТИЕ СЛОЖНЫХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Г. ИНЦЕФИ

По установлению автора статьи несложными географическими названиями являются и географические названия, состоящие из нескольких имён нарицательных.

потому что их составляющие элементы не можем локализовать как самостоятельные географические названия. Значит, и географические названия, состоящие из двух или больше элементов, считаются только несложными. Сложное географическое название же состоит не из двух или больше знаменательных слов) они образованы словосложением названий двух посёлков) так как сочетание одного географического названия с одним или больше именами нарицательными образует его. Итак отделение сложных географических названий от несложных является всё же не лёгким, потому что имеется несколько подобных категорий. Между сложными и несложными названиями местностей составляют переход те слова, которые имеют изменяющиеся части нельзя считать географическими названиями.

DER BEGRIFF DES ZUSAMMENGESetzten ON

Von

G. INCZEFI

Der Verfasser stellt in seinem Aufsatz fest, dass auch diejenigen Namen für einfache ON betrachtet werden müssen, die zwar aus mehreren Appellativen bestehen, aber ihre kleinere, selbständige Einheit kann nicht als selbständiger ON auf einem bestimmten Ort des Raumes lokalisiert werden. Es kann also auch ein aus zwei oder mehreren Appellativen bestehender ON nur als einfach bewertet werden. Der zusammengesetzte ON aber besteht nicht aus zwei oder mehreren gleichwertigen Gliedern (solche entstehen durch amtliche Zusammensetzung zweier Siedlungsnamen), sondern die Verbindung eines ON mit einem oder mehreren Appellativen bildet zusammengesetzte ON. Auf Grund dieser ist es aber doch nicht leicht die zusammengesetzten von den einfachen ON zu unterscheiden, da mehrere Übergangskategorien festgestellt werden können. Solche sind die Namenvarianten, die nicht durch Differenzierung entstandenen Namen und andere. Zwischen den einfachen und zusammengesetzten Namen bilden diejenigen den Übergang, die zwar ein wechselndes appellativisches Glied haben, aber das unveränderte Glied nicht nachweisbar ist, weil es auch nicht bestand, oder schon ausgestorben ist.